

مسکن و محیط زیست

شماره ۱۵۳ ♦ بهار ۹۵

ارزیابی نقش وام‌های طرح ویژه بهسازی مسکن روستایی بر بافت و

معماری روستاها با استفاده از مدل تحلیلی SWOT

(نمونه مورد مطالعه: روستای نوده شهرستان بجنورد)

محمدیار فرهادی قولیانلو *

۱۳۹۱/۰۸/۲۱

تاریخ دریافت مقاله:

۱۳۹۴/۱۰/۰۲

تاریخ پذیرش مقاله:

چکیده

مسکن عمده‌ترین بخش بافت روستاست که نقش اساسی در شکل‌گیری ساختارهای فضایی کالبدی و هویت معماری روستاها دارد. با این حال، معماری واحدهای مسکونی جدید که عمدتاً توسط وام‌های طرح ویژه بهسازی مسکن روستایی ساخته شده‌اند با الگوهای بومی، تفاوت بسیار دارد و بیش از آنکه روستایی باشد، مشابه الگوهای جدید شهری است. فاصله گرفتن از الگوهای بومی و روی آوردن به الگوهای جدید، روابط فضایی، شکل و سازمان فضایی واحدهای مسکونی را دگرگون کرده و باعث ناهماهنگی آن با نیازهای زیستی-معیشتی روستائیان شده و شکل و معماری روستاها را تغییر داده است. از طرفی تمایل مردم در روی آوردن به الگوهای جدید نیز این مسئله را دامن زده است. با وجود آنکه هدف از اجرای طرح ویژه بهسازی مسکن روستایی ضمن توجه به مقاوم‌سازی، بهبود کیفیت مسکن و بافت روستایی و ارتقای سطح ایمنی، بهداشتی، رفاه و آسایش مسکن روستایی بوده، لیکن بررسی‌ها نشان می‌دهد که اجرای این طرح باعث بهم‌ریختگی بافت و معماری روستاها شده است. لذا این مقاله بر آن است تا با استفاده از مدل تحلیلی SWOT، تأثیر وام‌های طرح ویژه بهسازی مسکن روستایی را بر بافت، معماری و کالبد روستای نوده در شهرستان بجنورد مورد بررسی قرار دهد.

واژگان کلیدی: طرح ویژه بهسازی، مسکن، معماری روستایی، روستای نوده.

مقدمه

مسکن یکی از اساسی‌ترین نیازهای انسان به‌شمار می‌آید و در کنار آن مسکن روستایی پیچیده‌ترین شکل مسکن انسانی هستند، زیرا نه تنها نقش استراحتگاه را داشته بلکه نقش تولیدی و معیشتی را نیز به‌عهده دارند. به‌عبارت دیگر مسکن روستایی چند نقشی‌اند. الگوی سکونت در روستاها کمتر تحت تأثیر مسکن شهری قرار می‌گیرند و مسکن شهری جز از طریق خانه‌های اربابی در روستا جلوه‌گر نشده و مؤثر نیفتاده‌اند. در مناطق روستایی واحد مسکونی چه به‌صورت فردی باشد و چه در رابطه با کل روستا، جهت‌گیری تولیدی خاصی را نشان می‌دهد. در برپایی این نوع مسکن و چگونگی آرایش فضای داخلی آن‌ها، با توجه به هزینه‌ها و مصالح قابل دسترس، کاربری‌ها و سایر عوامل نیز در نظر گرفته شده است. در روستا، واحد مسکونی براساس نیازهای کارکردی، معیشت و سایر نیازهای خانوار بنا می‌شود. در مجموعه‌های مسکونی روستایی، هر یک از اجزا و وسایل آن بنا بر یک ضرورت و در نتیجه فعالیت‌های ذهنی و عملی آدمی به‌وجود آمده و در رابطه با عوامل متعدد فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، طبیعی، تاریخی و ... به اشکال گوناگونی تحول یافته است. ضرورت پژوهش انجام شده از آنجا ناشی می‌شود که در طرح ویژه بهسازی مسکن روستایی که از سال ۱۳۷۴ توسط بنیاد مسکن انقلاب اسلامی (که با هدف بهبود کیفیت مسکن و بافت روستایی و ارتقای سطح ایمنی، بهداشتی، رفاه و آسایش مسکن روستایی آغاز گردیده است) نقش بسیاری از عوامل اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جامعه روستایی در معماری و بافت روستا نادیده گرفته شده است. در این پژوهش تلاش شده است با رویکردی تحلیلی - توصیفی و انجام عملیات پیمایشی، ضمن بررسی ادبیات نظری پیرامون مسکن و معماری روستایی، تأثیر وام‌های

طرح ویژه بهسازی مسکن روستایی بر بافت، کالبد و معماری روستای نوده در شهرستان بجنورد مورد تحلیل قرار گیرد. بدین منظور و در راستای انجام تحقیق سوالات زیر مطرح می‌شود:

- آیا وام‌های طرح ویژه بهسازی مسکن روستایی تغییری در بافت، کالبد و معماری روستاها فراهم آورده است؟
- نوسازی منازل روستائیان با استفاده از تسهیلات بهسازی مسکن روستایی چگونه موجب تغییر در بافت و معماری روستاها شده است؟

مبانی نظری تحقیق

جغرافی‌دانان ساخت و بافت مسکن را متأثر از روابط متقابل انسان با طبیعت می‌دانند که در آن همزیستی و تعامل انسان با دام و طیور دیده می‌شود. همچنین مسکن را پدیده‌ای اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی می‌دانند که مظاهر آن به خوبی در بسیاری از شهرها و روستاها قابل مشاهده است. بررسی‌های انجام شده در روستاهای جهان نشان‌دهنده تنوع در ساخت مسکن و به‌کارگیری راه‌حل‌های مختلف به‌منظور پاسخگویی و فائق آمدن بر مسائل و مشکلاتی است که یک مسکن به‌طور طبیعی با آن‌ها روبه‌روست. این مسکن عمدتاً توسط مواد یا مصالح قابل دسترس در محیط ساخته شده و شیوه زیست و امکانات محیط اطراف بر طرح و تکنولوژی ساخت تأثیر قابل توجهی داشته است (سرتیپی‌پور، محسن، ۱۳۸۶). براساس شواهد و مطالعات صورت گرفته در مورد مسکن و معماری روستایی، واحد‌های مسکونی روستایی ضمن برخورداری از ارزش‌های معماری مانند سادگی و بی‌پیرایگی، الگوهای بصری و زیبا شناختی، انطباق با محیط طبیعی، هماهنگی با عملکردهای زیستی و معیشتی، استفاده از مصالح محلی و دانش بومی و ... که به آن هویت خاص می‌دهد، دارای کاستی‌هایی چون آسیب‌پذیری در برابر سوانح طبیعی،

حذف چنین مواردی، طراحی و ساخت مسکن را با نوعی برنامه‌ریزی آماری و محاسباتی شامل تعیین تعداد خانوار، بعد خانوار، سرانه فضا، متوسط سطح بنا، هزینه احداث هر متر مربع و میزان اعتبار و تسهیلات تنزل می‌دهد. تداوم چنین روندی، مسکن روستایی را به طراحی و ساخت بناهای یک شکل و یک اندازه همانند سازه‌های ۶۵ و ۸۵ متری پیچ و مهره‌ای بنیاد مسکن سوق می‌دهد. افزون بر این نادیده گرفتن ابعاد کیفی طرح‌های مسکن روستایی و بی‌توجهی به نیازهای معیشتی خانوارهای روستایی و از همه مهم‌تر عدم توجه به بافت و معماری روستاها، یکی از بهترین فرصت‌هایی را که برای بهسازی و نوسازی روستاها به‌وجود آمده، تهدید خواهد کرد.

طرح ویژه بهسازی مسکن روستایی

طرح بهسازی مسکن روستایی از سال ۱۳۷۴ توسط بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، با هدف بهبود کیفیت مسکن و بافت روستایی و ارتقای سطح ایمنی، بهداشتی، رفاه و آسایش مسکن روستایی آغاز گردید. این مهم توأم با ارایه تسهیلات و زیرساخت‌ها، قابلیت آن‌را می‌یافت که به ایجاد حس تعلق به مکان، حفظ تراکم جمعیت خانوار، بهبود سیمای بصری و چشم انداز روستا، مقاوم سازی مسکن و در نتیجه بهسازی زندگی روستایی بیانجامد، هر چند با فراز و نشیب‌ها و مشکلات فراوان اداری و اجرایی روبرو بود. لیکن به‌منظور تسریع در روند اجرای بهسازی مسکن روستایی و نیل به اهداف این طرح و با عنایت به کسب تجارب ارزنده و شناسایی نقاط ضعف و کمبود سال‌های گذشته، طرح ویژه بهسازی مسکن روستایی در سال ۱۳۸۴ در هیأت محترم دولت مطرح شده و به تصویب رسید.

که در راستای این طرح در روستای نوده تاکنون ۱۱۹ فقره تسهیلات بهسازی مسکن روستایی پرداخت شده است.

موقعیت جغرافیایی منطقه مورد مطالعه

روستای نوده از توابع شهرستان بجنورد در ۵۷ درجه و ۳۶

ضعف سازه‌ای و آلودگی‌های محیطی منتج از تداخل فضاهای زیستی و معیشتی نیز می‌باشد. (سرتیپی‌پور، محسن، ۱۳۸۴) بنابراین مسکن عمده‌ترین بخش بافت روستاست که نقش اساسی در شکل‌گیری ساختارهای فضایی کالبدی و هویت معماری روستاها دارد. با این حال، معماری واحدهای مسکونی جدید با الگوهای بومی، تفاوت بسیار دارد و بیش از آنکه روستایی باشد، مشابه الگوهای جدید شهری است. فاصله گرفتن از الگوهای بومی و روی آوردن به الگوهای جدید، روابط فضایی، شکل و سازمان فضایی واحدهای مسکونی را درگگون کرده و باعث ناهماهنگی آن با نیازهای زیستی-معیشتی روستائیان شده است از طرفی تمایل مردم در روی آوردن به الگوهای جدید، این مسئله را دامن‌زده است. مسکن سنتی از لحاظ انطباق با نیازهای زیستی-معیشتی و ویژگی‌های بوم‌آورد، نسبتاً مطلوب است، اما از لحاظ بهداشت، مصالح و استحکام کاستی‌هایی دارد. از سوی دیگر مسکن جدید اغلب با بی‌توجهی به نیازهای زیستی-معیشتی و ویژگی‌های محیط زیست طبیعی همراه بوده است. اما به دلیل استفاده از مصالح جدید و بهبود وضعیت استحکام و بهداشت مورد اقبال بیشتری و به‌ویژه قشر جوان قرار گرفته است (سرتیپی‌پور، محسن، ۱۳۸۴). افزایش اشکال جدید مسکن و روند ساخت‌وسازها در دهه‌های اخیر و اختصاص ارقام قابل توجهی از تولید ملی به بخش مسکن و به‌ویژه مسکن روستایی، فرایند تغییرات کالبدی روستاها را تشدید کرده است. کمی‌گرایی در برنامه‌های توسعه و توجه به افزایش تعداد واحدهای مسکونی سبب شده است تا شاخص‌های مهمی که در تحقق مسکن مطلوب موثرند، مانند شناخت مشخصات و نیازهای خانوار، ارزش‌های معماری بومی، اصول و ضوابط طراحی و اجرا، نظارت بر کیفیت اجرا و هدایت فنی در اولویت قرار نگیرند.

دقیقه طول شرقی و ۳۷ درجه و ۲۲ دقیقه عرض شمالی واقع شده است. براساس آخرین تقسیمات کشوری روستای نوده در دهستان گرمخان از بخش گرمخان و از توابع شهرستان بجنورد می‌باشد. ارتفاع آن از سطح دریا ۱۳۷۰ متر و فاصله روستا از مرکز شهرستان بجنورد ۳۸ کیلومتر و تا مرکز دهستان گرمخان یعنی روستای چناران حدود ۱۵ کیلومتر می‌باشد. از لحاظ تیپولوژی، روستایی کوهستانی (دامنه‌ای) است. براساس آمار خانه بهداشت روستای نوده، جمعیت روستا در سال ۱۳۸۳، ۱۸۲۸ نفر در قالب ۴۰۸ خانوار بوده و در سال ۱۳۹۰ جمعیت آن ۱۵۸۴ نفر در قالب ۴۸۳ خانوار بوده است.

روش شناسی تحقیق

در این تحقیق از روش توصیفی - تحلیلی SWOT به منظور بررسی و تحلیل آثار و پیامدهای ساخت‌وسازهای ناشی از وام‌های بهسازی مسکن روستایی بر بافت و معماری روستاها در ناحیه مورد مطالعه استفاده شده است. ابتدا با توجه به بررسی‌های انجام شده روی ساخت‌وسازهای صورت گرفته با استفاده از تسهیلات بهسازی مسکن روستایی، فهرستی از نقاط قوت ۱۲ مورد، ضعف ۵ مورد، فرصت ۶ مورد و تهدیدها ۶ مورد، مورد شناسایی قرار گرفت. پس از نظرخواهی از دست‌اندرکاران امر (سازندگان مسکن با استفاده از تسهیلات مسکن روستایی) از آزمون آماری t یک متغیره برای تأیید یا رد نقاط قوت، ضعف، فرصت و تهدیدات استفاده گردید و با وزندهی به هر کدام از این عوامل تأیید شده براساس طیف لیکرت مطابق جدول شماره ۱ و محاسبه مجموع وزن‌ها، (جمع امتیازات گزینه‌های سوال مورد نظر)، میانگین وزن‌ها (جمع امتیازات گزینه‌های سوال مورد نظر تقسیم بر تعداد پاسخ‌دهندگان به سوال مورد نظر) و سپس بعد از محاسبه وزن نسبی (مجموع وزن‌ها تقسیم بر تعداد افرادی که به

سوال پاسخ داده‌اند) اولویت‌ها مشخص شدند و در نهایت برای برطرف کردن یا تقلیل نقاط ضعف و تهدیدها و تقویت و بهبود نقاط قوت و فرصت‌های موجود در ساخت‌وسازهای با استفاده از تسهیلات با استفاده از مسکن روستایی، با استفاده از روش تحلیلی SWOT استراتژی‌های مناسبی ارائه شد. این تجزیه و تحلیل بر این منطق استوار است که استراتژی اثر بخش، قوت‌ها و فرصت‌ها را حداکثر می‌کند، در عین آن‌که ضعف‌ها و تهدیدهای آن را به حداقل می‌رساند.

خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد
۱	۲	۳	۴	۵

ج ۱. امتیازبندی سوال‌های پرسشنامه براساس طیف لیکرت.

بررسی اولویت‌بندی نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدهای وام‌های طرح ویژه بهسازی مسکن:

فرصت‌ها	قوت‌ها
۱-افزایش انگیزه بخش خصوصی برای سرمایه‌گذاری در این منطقه	۱-اشتغالزایی در منطقه
۲- مهاجرت معکوس	۳- رونق ساخت‌وساز
۳- جلب توجه دولت برای سرمایه‌گذاری	۵- مقاوم‌سازی مسکن روستایی
۴-علاقه‌مندی جوانان برای احداث واحدهای مسکونی جدید	۶- افزایش سطح زیربنای واحدهای مسکونی روستایی
۵-پرداخت تسهیلات کم بهره با بازپرداخت طولانی	۷- استفاده از سازه‌های سقف یا دوام بالاتر
۶-افزایش آگاهی مردم برای ساماندهی وضعیت مسکن روستایی	۸- ارتقای کیفیت سازه واحدهای مسکونی
	۹- توجه به نقش معیشتی مسکن و پیش‌بینی فضاهای معیشتی
	۱۰- تأمین فضاهای بهداشتی (حمام و توالت)
	۱۱- استفاده از مصالح با دوام‌تر در پوشش سقف
	۱۲- افزایش میزان برخورداری واحدهای مسکونی از امکانات رفاهی
تهدیدها	ضعف‌ها
۱- ضعف برنامه‌ریزی و سرمایه‌گذاری‌های دولتی	۱- عدم نظارت قوی در ساخت‌وسازها
۲- از بین رفتن فرهنگ و آداب و رسوم محلی	۲- وابستگی مردم به دولت در ساخت‌وسازها
۳- تخریب اراضی کشاورزی و باغات	۳- عدم استفاده از مصالح بومی در ساخت‌وسازها
۴- کوچک‌تر شدن اندازه قطعات زمین‌های مسکونی	۴- عدم توجه به مسائل زیستی - معیشتی در ساخت‌وسازهای جدید
۵- از بین رفتن معماری بومی روستا	۵- عدم توجه به شرایط اقلیمی منطقه در ساخت‌وسازهای جدید
۶- استفاده از الگوهای شهری در ساخت‌وساز	

ج ۲. ماتریس SWOT (بررسی نقاط قوت، ضعف‌ها، فرصت‌ها و تهدیدهای وام‌های بهسازی مسکن روستایی).

ردیف	فرصت‌ها	مجموع وزن‌ها	میانگین وزن‌ها
۱	افزایش انگیزه بخش خصوصی به سرمایه‌گذاری در این منطقه	۳۶۱	۲.۴۰
۲	مهاجرت معکوس	۴۵۳	۳.۰۲
۳	جلب توجه دولت برای سرمایه‌گذاری	۳۸۹	۲.۵۹
۴	علاقه‌مندی جوانان برای احداث واحدهای مسکونی جدید	۴۸۶	۳.۲۴
۵	افزایش آگاهی مردم برای ساماندهی وضعیت مسکن روستایی	۵۲۶	۳.۵۰
۶	پرداخت تسهیلات کم‌بهره با باز پرداخت طولانی	۵۱۱	۳.۴۰

ج ۵. ماتریس تحلیل SWOT (رتبه بندی و اولویت‌سنجی نقاط قوت وام‌های طرح ویژه از دیدگاه مدیران محلی و مسئولان). میانگین رتبه‌ها برای هر مؤلفه (رتبه ۱ خیلی کم، رتبه ۲ کم، رتبه ۳ تا حدودی، رتبه ۴ زیاد و رتبه ۵ خیلی زیاد). مأخذ: اطلاعات استخراج شده از پرسشنامه.

ردیف	فرصت‌ها	مجموع وزن‌ها	میانگین وزن‌ها
۱	ضعف برنامه‌ریزی و سرمایه‌گذاری‌های دولتی	۳۸۰	۲.۵۳
۲	از بین رفتن فرهنگ و آداب و رسوم محلی	۴۹۵	۳.۳۰
۳	تخریب اراضی کشاورزی و باغات	۴۳۵	۲.۹۰
۴	کوچک‌تر شدن اندازه قطعات زمین‌های مسکونی	۴۸۱	۳.۲۰
۵	از بین رفتن معماری بومی روستا	۵۲۶	۳.۵۰
۶	استفاده از الگوهای شهری در ساخت‌وساز	۵۰۸	۳.۳۸

ج ۶. ماتریس تحلیل SWOT (رتبه بندی و اولویت‌سنجی نقاط قوت وام‌های طرح ویژه از دیدگاه مدیران محلی و مسئولان). میانگین رتبه‌ها برای هر مؤلفه (رتبه ۱ خیلی کم، رتبه ۲ کم، رتبه ۳ تا حدودی، رتبه ۴ زیاد و رتبه ۵ خیلی زیاد). مأخذ: اطلاعات استخراج شده از پرسشنامه.

ردیف	نقاط قوت	مجموع وزن‌ها	میانگین وزن‌ها
۱	اشتغالزایی در منطقه	۳۸۰	۲.۵۳
۲	رونق ساخت‌وساز	۴۸۳	۳.۲۲
۳	مقاوم‌سازی مسکن روستایی	۵۳۰	۳.۵۳
۴	افزایش سطح زیربنای واحدهای مسکونی روستایی	۳۷۵	۲.۵۰
۵	استفاده از سازه‌های سقف با دوام بالاتر	۳۹۰	۲.۶۰
۶	ارتقای کیفیت سازه واحدهای مسکونی	۵۲۰	۳.۴۶
۷	توجه به نقش معیشتی مسکن و پیش‌بینی فضاهای معیشتی	۳۶۵	۲.۴۳
۸	تأمین فضاهای بهداشتی (حمام و توالت)	۴۹۵	۳.۳

ج ۳. ماتریس تحلیل SWOT (رتبه بندی و اولویت‌سنجی نقاط قوت وام‌های طرح ویژه از دیدگاه مدیران محلی و مسئولان). میانگین رتبه‌ها برای هر مؤلفه (رتبه ۱ خیلی کم، رتبه ۲ کم، رتبه ۳ تا حدودی، رتبه ۴ زیاد و رتبه ۵ خیلی زیاد). مأخذ: اطلاعات استخراج شده از پرسشنامه.

ردیف	نقاط ضعف	مجموع وزن‌ها	میانگین وزن‌ها
۱	عدم نظارت قوی در ساخت‌وسازها	۴۹۰	۳.۲۶
۲	وابستگی مردم به دولت در ساخت‌وسازها	۲۹۰	۱.۹۳
۳	عدم استفاده از مصالح بومی در ساخت‌وسازها	۳۸۱	۲.۵۴
۴	عدم توجه به مسائل زیستی-معیشتی در ساخت‌وسازهای جدید	۵۱۱	۳.۴۰
۵	عدم توجه به شرایط اقلیمی منطقه در ساخت‌وسازهای جدید	۵۰۰	۳.۳۳

ج ۴. ماتریس تحلیل SWOT (رتبه بندی و اولویت‌سنجی نقاط قوت وام‌های طرح ویژه از دیدگاه مدیران محلی و مسئولان). میانگین رتبه‌ها برای هر مؤلفه (رتبه ۱ خیلی کم، رتبه ۲ کم، رتبه ۳ تا حدودی، رتبه ۴ زیاد و رتبه ۵ خیلی زیاد). مأخذ: اطلاعات استخراج شده از پرسشنامه.

نتایج حاصل از ماتریس SWOT در جداول شماره ۲ الی ۶ بیانگر آن است که مؤلفه مقاوم‌سازی مسکن روستایی با مجموع امتیاز ۵۳۰ و میانگین وزنی ۳۰۵۳ به‌عنوان مهم‌ترین نقطه قوت و ام‌های طرح ویژه به‌سازی مسکن روستایی محسوب می‌شود و توجه به نقش معیشتی مسکن و پیش‌بینی فضاهاى معیشتی با مجموع امتیاز ۳۶۵ و میانگین وزنی ۲۰۴۳ کم اهمیت‌ترین نقطه قوت به‌شمار می‌آید. مؤلفه عدم توجه به مسائل زیستی- معیشتی در ساخت‌وسازهای جدید با مجموع امتیاز ۵۱۱ و میانگین ۳۰۴۰ مهم‌ترین ضعف و مؤلفه وابستگی مردم به دولت در ساخت‌وسازها با مجموع امتیاز ۲۹۰ و میانگین ۱۰۹۳ کم اهمیت‌ترین ضعف بوده است. همچنین مؤلفه افزایش آگاهی مردم برای ساماندهی وضعیت مسکن روستایی با مجموع امتیاز ۵۲۶ و میانگین وزنی ۳۰۵ مهم‌ترین فرصت و مؤلفه افزایش انگیزه بخش خصوصی به سرمایه‌گذاری در این منطقه با مجموع امتیاز ۳۶۱ و میانگین وزنی ۲۰۴۰ کم اهمیت‌ترین فرصت بوده است. مؤلفه از بین رفتن معماری بومی روستا با مجموع امتیاز ۵۲۶ و میانگین ۳۰۵۰ مهم‌ترین تهدید برای وام‌های طرح ویژه به‌سازی مسکن روستایی در منطقه بوده و مؤلفه ضعف برنامه‌ریزی و سرمایه‌گذاری‌های دولتی با مجموع امتیاز ۳۸۰ و میانگین وزنی ۲۰۵۳ کم اهمیت‌ترین تهدید بوده است.

یافته‌های پژوهش

مسکن به‌عنوان عمده‌ترین بخش بافت روستا نقش اساسی در شکل‌گیری ساختار فضایی کالبدی و هویت معماری روستایی دارد. تحلیل داده‌های آماری نیز معرف آن است که در بافت قدیم روستای نوده با توجه به اینکه شرایط محیطی و اقلیمی تأثیرات زیادی بر بافت روستا، نحوه شکل‌گیری واحدهای مسکونی و معابر روستا داشته‌اند لذا افراد سعی کرده‌اند در انتخاب موقعیت

روستا و نحوه ساخت‌وسازها به این موارد توجه کنند، اما براساس نظرسنجی صورت گرفته از خود اهالی و همچنین بازدیدهای میدانی، در هنگام ساخت‌وسازهای جدید توجهی به شرایط اقلیمی منطقه نشده است.

الگوی اشغال در واحدهای مسکونی قدیمی روستای نوده حیاط مرکزی و درون گراست. بناهای سنتی در این منطقه دارای حیاط مرکزی بوده و سایر قسمت‌ها دورتادور این حیاط چیده شده‌اند. اتاق‌های واقع در سمت شمال حیاط بزرگتر از سایر قسمت‌ها و تالار یا اتاق اصلی نشیمن‌خانه نیز در این سمت حیاط واقع شده است تا از تابش مستقیم و حرارت آفتاب در فصل سرد زمستان استفاده کنند. جبهه جنوبی ساختمان به‌دلیل کوتاه و معتدل بودن فصل تابستان کمتر به‌کار گرفته می‌شود. لذا اتاق‌های جنوبی و اتاق‌های شرقی و غربی - در صورت وجود - به‌عنوان انباری یا فضاهاى خدماتی همچون اتاق خدمه یا سرویس‌های بهداشتی کاربرد دارند. در صورتی که در ساخت‌وسازهای جدید که عمدتاً با استفاده از تسهیلات به‌سازی مسکن روستایی بوده به این معماری و سبک توجهی نشده است و واحدهای جدید بیشتر براساس الگوهای شهری ساخته شده‌اند.

در واحدهای قدیمی ساخته شده با توجه به موقعیت کوهستانی روستای نوده، جهت مقابله با سرما، دیوارها و سقف دارای ضخامت بالا می‌باشند. چون قطر زیاد دیوارها نیز به نوبه خود از تبادل حرارتی بین فضای داخلی بنا و محیط بیرونی ساختمان جلوگیری می‌کند. لذا در این اقلیم به کمک مصالح بنایی قطر دیوارها را زیاد نموده‌اند تا این جداره‌ها بتوانند به‌عنوان منبع ذخیره حرارت داخل بنا عمل نمایند. دیوارهای قطور، گرما و حرارت تابش آفتاب روزانه را در طول شب حفظ و به تعدیل دمای داخل ساختمان کمک می‌نمایند. در معماری

می‌شود. واقعیت این است که ما در زمینه هویت بخشی به روستاها و حفظ هویت معماری سنتی گامی برداشته‌ایم به‌خصوص در مراکز دانشگاهی و دستگاه‌های اجرایی که متولی کار ساخت‌وساز روستاها هستند کمتر به این مقوله توجه شده است. تسهیلات بانکی که برای نوسازی خانه‌های روستایی اختصاص داده می‌شود بدون نظارت بر حفظ هویت روستاها بوده که بهتر است در این زمینه اقدامات نظارتی توسط بنیاد مسکن انقلاب اسلامی صورت گیرد تا با بافت روستاها هماهنگ باشد. استفاده از مواهب طبیعی در معماری بومی همواره از اصول بدیع بوده و با کنار گذاشتن معماری بومی صدمات غیر قابل جبرانی بر محیط زیست از جمله هدر رفتن و دور ماندن از معماری پایدار، می‌زند. این موضوع نه تنها به فرهنگ معماری روستایی پشت پا زده بلکه به تدریج منظره و هویت معماری با ارزش روستاها را مخدوش می‌کند. با توجه به اینکه بسیاری از آثار ارزشمند و بافت‌های معماری کشور در دل روستاها نهفته و نمونه‌ها و نشانه‌های بارز گسترش فرهنگ و تمدن ایرانی در سطح کشور بوده‌اند، لذا حفاظت از این هویت تاریخی لازم است، اما نوسازی روستاها در جهت رفاه و سکونت مردم نیز که امری اجتناب‌ناپذیر است باید هماهنگ با این شاخص‌های فرهنگی باشد. در روستای نوده جهت بهسازی واحدهای مسکونی تاکنون تعداد ۱۱۹ فقره تسهیلات طرح ویژه بهسازی مسکن روستایی پرداخت شده است. بنیاد مسکن انقلاب اسلامی برای مقابله با تهدید سوانح طبیعی، عملیات پیشگیری پیش از وقوع سانحه را با اجرای طرح ویژه بهسازی و نوسازی سکونتگاه‌های آسیب‌پذیر روستایی و همچنین بازسازی مناطق سانحه دیده پس از وقوع سانحه را در دستور کار خود قرار داده است. اما علی‌رغم محاسن کار مقاوم‌سازی مساکن روستایی که ضرورتی انکارناپذیر است، اجرای

بومی این مناطق تا حد ممکن تلاش شده است تا به شکل طبیعی یا با استفاده از بخاری و گرمای ناشی از حضور افراد، پخت و پز یا حضور حیوانات، بنا را گرم نمود اما در واحدهای ساخته شده جدید بیشتر از بلوک‌های سفالی و یا آجر استفاده شده است که تبادل حرارتی بالایی دارند و اصولاً به معماری واحدهای قدیمی در چگونگی تبادل حرارتی توجهی نشده است.

در بافت قدیم این روستا برای جلوگیری از تبادل حرارتی بین داخل و خارج بنا از بازشوهای کوچک و به تعداد کم استفاده شده است. بازشوها در ضلع جنوبی برای استفاده هر چه بیشتر از تابش آفتاب، بزرگتر و کشیده‌تر انتخاب شده‌اند. همچنین از استقرار بازشوها در جهت بادهای سرد اجتناب شده است. اما در واحدهای جدید که بیشتر به‌صورت واحدهای ۶۰ یا ۸۵ متری هستند، ابعاد و تعداد بازشوها در همه اقلیم‌ها ثابت می‌باشد.

با توجه به شرایط دمایی منطقه مورد مطالعه و اینکه در ساختمان‌سازی جدید در منطقه، توجهی به این مسائل نمی‌گردد، ضرورت دارد در انتخاب مصالح ساختمانی دقت لازم به‌عمل آید زیرا همانطور که می‌دانیم محیط و طبیعت معمولاً مواد و مصالح مورد نیاز و سازگار با اقلیم را در اختیار انسان قرار می‌دهند اما متأسفانه در عصر حاضر بنا به دلایلی بیشتر از مصالح غیر بومی و وارداتی استفاده می‌شود که کمتر با اقلیم ناحیه هماهنگی دارد و لذا در دسرهای زیادی به بار می‌آید. در حال حاضر برای ساخت واحدهای مسکونی جدید در این روستا، از خانه‌هایی که در شهرها ساخته می‌شود، الگوبرداری می‌کنند، همین موضوع باعث شده خانه‌های روستایی هویت و اصالت خود را از دست بدهند. این خانه‌ها به‌طور عمده بدون در نظر گرفتن مسائل فرهنگی، اقلیم و شاخص‌هایی که بیان‌کننده معماری روستاها باشد، بنا

این طرح تبعاتی را بر معماری و بافت روستاها بر جای گذاشته است. یکی از مهم‌ترین این مسائل، تغییر در نوع مسکن روستایی و عدم سازگاری آن با شغل مالک ساختمان است. فرد روستایی دیگر قادر به انجام فعالیت دامداری و گاهی زراعت در این فضای نوساز نمی‌باشد و باید در مکانی دیگر و دور از محیط زندگی خود به اشتغال و تولید بپردازد. کما اینکه تحقیقات نیز بیانگر این مطلب می‌باشد که مسکن جدید در روستاهای کشور اغلب با بی‌توجهی به نیازهای زیستی-معیشتی و ویژگی‌های محیط زیست همراه می‌باشند. بنابراین لازم است در تأمین مسکن روستایی مناسب و بازسازی و نوسازی آن که قاعدتاً با هدف نیل به کیفیت فضایی مطلوب‌تر دنبال می‌شود، تمام جوانب در توسعه فضایی-کالبدی، برنامه ریزی، طراحی و اجرا و مهم‌تر از همه جنبه‌های شغلی و اقتصاد معیشتی حاکم بر روستا مورد بررسی قرار می‌گیرد. یا همانطور که بیان شد شغل اصلی مردم در مناطق روستایی به‌ویژه روستای نوده مبتنی بر کشاورزی و دامداری است. در این راستا شکل و معماری مسکن روستایی به لحاظ داشتن فضا و مکان نگهداری از دام مطابق با الگوی مسکن سنتی بوده است. اما با تخریب مسکن سنتی و نوساز نمودن مسکن روستایی پس از دریافت تسهیلات بهسازی مسکن روستایی، تغییرات فراوانی در معماری روستا به وجود آمده است که مهم‌ترین تغییر، حذف محل نگهداری دام از پلان مسکن و نداشتن مکانی جهت فعالیت دامداری در روستاها می‌باشد. مثلاً در روستای نوده افراد در منازل نوساز خود محل و مکانی برای نگهداری دام ندارند. بسیاری از مسکن قدیمی در روستا بر مبنای شرایط اقلیمی و متناسب با وضعیت اقلیمی منطقه چه از لحاظ دریافت نور و یا نحوه مواجهه با باد های منطقه و ... طراحی و ساخته شده است. در حالی که در

ساخت‌وسازه‌های جدید که بیشتر با وام‌های بهسازی بنیاد مسکن بوده، در بسیاری از موارد به شرایط اقلیمی توجه نشده است. از طرف دیگر می‌دانیم که ایران کشوری نیمه روستایی است و لذا نیمی از سکونتگاه‌های آن بر بنیاد معماری بومی و سنتی و به مفهومی گویاتر، معماری روستایی بنا شده است. پس با در نظر گرفتن مطالب بالا ضرورت پرداختن به بحث روستا و بهسازی آن پیش از سوانح کاملاً آشکار می‌باشد. اما در جریان بهسازی روستاها، در واقع معماری سنتی روستا فدای مقاوم‌سازی می‌شود و توجه زیادی به بافت و شکل معماری بومی نمی‌شود و آن را امری پیش پا افتاده می‌دانند. تحقیق در تجربیات گذشته کشور، از جمله بازسازی روستاهای دشت قزوین پس از زلزله سال ۱۳۴۲ و یا بازسازی سکونتگاه‌های ناحیه طبس پس از زلزله سال ۱۳۵۷ و یا زلزله گلبافت کرمان و از همه مهم‌تر بازسازی‌های مناطق جنگ‌زده استان خوزستان از سال ۱۳۶۸ به بعد نشان می‌دهد که طراحی و ساخت در روستاها چندان ساده و پیش پا افتاده نیست. مکرر دیده شده است که روستائیان ساختمان‌های محکم و ضد زلزله را ترک کرده و مجدداً با مصالح بومی برای خود خانه‌ای ساخته‌اند که در همه ابعاد پاسخگوی نیازهای آن‌ها بوده است. با توجه به مطالب بالا وجود تحقیقات و مطالعه در مورد روستاهای ایران برای بازسازی و مقاوم‌سازی آن‌ها امری ضروری به نظر می‌رسد.

با تغییراتی که در فرهنگ و روابط اجتماعی روستاها و از جمله روستای نوده به وجود آمده است غیر از بافت قدیم روستا، بسیاری از روابط و تأثیرات عوامل اقلیمی و محیطی را نمی‌توان بر معماری و بافت جدید روستا که بیشتر با استفاده از وام‌های بهسازی مسکن ساخته شده است، مشاهده کرد زیرا از یک طرف به دلیل کمبود زمین و اینکه بسیاری از خانواده‌های روستایی ترجیح می‌دهند

میزان بر خورداری واحدهای مسکونی از امکانات رفاهی، استفاده از شاغلین بومی در تولید مسکن و استفاده از فناوری در تولید مسکن روستایی شده است و در کنار آن فرصت‌های خوبی نیز در جامعه روستایی مانند افزایش انگیزه بخش خصوصی به سرمایه‌گذاری در این منطقه، کمک به مهاجرت معکوس، جلب توجه دولت برای سرمایه‌گذاری، علاقه‌مندی جوانان برای احداث واحدهای مسکونی جدید، پرداخت تسهیلات کم بهره با بازپرداخت طولانی و همچنین افزایش آگاهی مردم برای ساماندهی وضعیت مسکن روستایی شده است لیکن در بسیاری از موارد نیز موجب وابستگی مردم به دولت در ساخت‌وسازها، عدم استفاده از مصالح بومی در ساخت‌وسازها، عدم توجه به مسائل زیستی-معیشتی در ساخت‌وسازهای جدید و همچنین عدم توجه به شرایط اقلیمی منطقه در ساخت‌وسازهای جدید و تغییر در بافت، معماری و کالبد روستا گردیده و بسیاری از روابط فضایی و کالبدی روستا را بهم ریخته است. استفاده از این تسهیلات همچنین باعث به وجود آمدن تهدیدهایی از جمله از بین رفتن فرهنگ و آداب و رسوم محلی، تخریب اراضی کشاورزی و باغات، کوچکتر شدن اندازه قطعات زمین‌های مسکونی، از بین رفتن معماری بومی روستا و استفاده از الگوهای شهری در ساخت‌وساز در جامعه روستایی می‌شود. لذا به نظر می‌رسد برای رسیدن به بهترین شیوه و حفظ هویت فرهنگی و معماری مناطق روستایی، بایستی مطالعات پایه و طراحی کاربردی انجام شود تا ضمن آبادانی و توسعه روستاها در جهت حفظ جمعیت در این مناطق که مستلزم صرف هزینه و ایجاد مراکز کار برای آنان بوده، تداوم تاریخ معماری و فرهنگ متنوع بومی این سرزمین که به گونه‌های مختلف در سراسر کشور به صورت گسترده شکل گرفته، حفاظت شود. مطالعات فرهنگی، مهندسی و طراحی بایستی با

فرزندان‌شان در کنار آن‌ها باشند و از طرفی استفاده از معماری شهری و تسهیلات بهسازی مسکن روستایی، تأمین منابع گرمایشی در روستاها مانند گازکشی، مصالح ساختمانی جدید، پنجره‌ها و شیشه‌های دو جداره و رشد بالای جمعیت در مناطق روستایی باعث شده است خیلی از روابط و پیش‌بینی‌های لازم برای استفاده بهینه از عوامل طبیعی و راه‌های مقابله با پدیده‌های مضر طبیعی جایگاه خود را از دست بدهد. به این دلیل در روستای نوده، بافت قدیم در حال نوسازی است و در آینده نه‌چندان دور شاهد تغییرات اساسی در بافت، معماری و کالبد روستا خواهیم بود. اگر چه این تغییر مسکن و بافت روستا فقط مربوط به تسهیلات بهسازی مسکن روستایی نمی‌باشد و عوامل دیگری مانند حاکمیت الگوهای شهری و استقبال روستائیان به‌ویژه جوانان از این الگوها، نوع معماری و مصالح از یک سو و ورود ماشین آلات و خودروها و سایر وسایل زندگی از سوی دیگر نیز در این تغییر مؤثر می‌باشد.

نتیجه

بررسی واحدهای مسکونی ساخته شده با وام‌های بهسازی مسکن روستایی در روستای نوده و همچنین اظهار نظر بسیاری از اهالی روستا، گویای این واقعیت است که در بسیاری از موارد استفاده از این تسهیلات باعث مقاوم‌سازی مسکن روستایی، افزایش سطح زیربنای واحدهای مسکونی روستایی، استفاده از سازه‌های سقف با دوام بالاتر، ارتقای کیفیت سازه واحدهای مسکونی، توجه به نقش معیشتی مسکن و پیش‌بینی فضاهای معیشتی، تأمین فضاهای بهداشتی (حمام و توالت)، استفاده از مصالح بادوام‌تر در پوشش سقف، استفاده از روش‌های مناسب دفع فاضلاب سبک، استفاده از مصالح با دوام بالاتر در دیوارها، افزایش

توجه به شرایط اقلیمی و موقعیت جغرافیایی گونه‌های معماری روستاها، متأثر از عوامل فرهنگی و جغرافیایی در کشور انجام شود. اگرچه امروز کالبد بیشتر روستاها فرسوده است و شبکه معابر و دسترسی‌ها با فعالیت‌های روزمره و امکانات جدیدی که وارد زندگی روستائیان شده است منطبق نمی‌باشد، ولی اصول طراحی و اجرایی مشخص و یا الگوی مناسبی که براساس آن‌ها این بافت‌های معاصر بازسازی شوند، نیز وجود ندارد. بنابراین به نظر می‌رسد در کنار توجه به مقاوم‌سازی مسکن روستایی که امری اجتناب‌ناپذیر است باید به معماری اصیل و بومی روستایی که در هر منطقه ویژگی‌های خاص خود را دارد، نیز مورد توجه قرار گیرد.

فهرست منابع

- سرتیپی پور، محسن. (۱۳۸۴)، شاخص‌های معماری مسکن روستایی در ایران، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۲۲، دانشگاه تهران.
- عزیززی، محمد مهدی. (۱۳۸۳)، جایگاه شاخص‌های مسکن در فرایند برنامه‌ریزی روستایی، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۲۷، دانشگاه تهران.
- دلال پور محمدی، محمدرضا. (۱۳۷۶)، برنامه‌ریزی مسکن، چاپ سوم، انتشارات سمت، تهران.
- طارقی، مهدی. بررسی ایمن سازی مسکن روستایی در ایران، نشریه عمران و مقاوم‌سازی، مرکز تحقیقات ساختمان و مسکن.
- سرتیپی پور، محسن. (۱۳۸۳)، مسکن روستایی در برنامه‌های توسعه، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۲۷.
- فیروزی، ایوب. (۱۳۸۶)، تحلیل وضعیت مسکن روستایی با توجه به عوامل مؤثر جغرافیایی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه اصفهان.
- زنجانی، حبیب‌الله. (۱۳۷۱)، جمعیت و توسعه، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران
- خجسته، حسن. (۱۳۷۶)، تأثیر معماری مسکونی بر سنت‌ها، انتشارات سروش، تهران.

- کریمی، اصغر. (۱۳۶۵)، بررسی اجمالی نظریه‌های گوناگون در مورد مسکن سنتی، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره دهم، انتشارات آستان قدس رضوی، مشهد.
- صیدایی، سید اسکندر و همکاران. (۱۳۸۹)، تحلیل فضایی وضعیت مسکن روستایی در استان کهگیلویه و بویراحمد، فصلنامه پژوهش‌های روستایی.
- رهنمایی، محمد تقی. (۱۳۸۲)، مجموعه مباحث و روش‌های شهرسازی، ج ۳، تهران، مرکز تحقیقات ساختمان و مسکن وزارت مسکن و شهرسازی.
- مخبر، عباس. (۱۳۶۳)، ابعاد اجتماعی مسکن، ج ۱، سازمان برنامه و بودجه.
- اهری، زهرا و دیگران. (۱۳۶۷)، مسکن حداقل: مرکز تحقیقات ساختمان و مسکن وزارت مسکن و شهرسازی، تهران.